

Микола М. Вегеш,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

Василь В. Міщанин,
студент ІУ курсу
історичного факультету

ПОДІЇ 13-14 БЕРЕЗНЯ 1939 Р. В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

В ніч з 13 на 14 березня 1939 р. в Карпатській Україні відбулися події, які зробили значний вплив на подальший розвиток подій. В центрі даного дослідження йтиме мова про військові сутички між карпатськими січовиками і чеським військом, які співпали із вторгненням гортистської армії на територію краю. Ці події свідчили про кульмінацію чесько-українських суперечностей, що вилилося в безглузде кровопролиття, яке зробило неможливим військове співробітництво збройних сил Чехії і молодого армії Карпатської України. Цей факт прискорив процес падіння молодого Карпато-української держави. Дана наукова розвідка ґрунтується на дослідженні спогадів активних учасників подій 13-14 березня 1939 р.

Уряд гортистської Угорщини ніколи не покидав думки про розширення своєї території за рахунок закарпатських земель. На середину березня 1939 р. ці настрої стали особливо відчутними. Угорщина концентрує свої збройні сили на кордоні з Карпатською Україною, її війська готові до переходу кордонів краю. За відсутності бажання чеського керівництва захищати територіальну цілісність Карпатської України, уряд Августина Волошина покладає ці обов'язки на молоді збройні сили краю — Карпатську Січ. Однак, ця напіввійськова організація потребувала зброї, якої в неї майже не було. Ввечері 13 березня 1939 р. відбулись дві наради керівництва Карпатської Січі, на яких обговорювалось питання озброєння. Ю. Боржава вважає, що внаслідок цих нарад А. Волошин "підписав наказ команді чеської жандармерії видати Січі зброю".¹ Озброєні січові загони мали відійти на угорський кордон. Командант жандармів підполковник Ваха видав зброю, "а саме 41 крисів та околю 90 револьверів".² Автор спогадів вважає,

що Вака категорично відмовився видати решту частину зброї, незважаючи на наказ Волошина. Хоча, необхідно відмітити, що він не підпорядковувався карпатському прем'єру.

Хто ж спричинив трагедію, яка сталася в ніч з 13 на 14 березня 1939 р.? Чіткої відповіді на це питання немає. Фактично, існують дві точки зору, яких притримуються очевидці та історики, які є протилежними по своїй суті. Перша з них полягає в тому, що генерал Л.Прхала, виконуючи наказ Гітлера, який був зацікавлений у мирній ліквідації Карпатської України, і мав свої плани щодо Чехословаччини...за ніч стягнув військо і жандармерію з околиць Хусту і "над ранок 14 березня збройно напав на команду та на всі казарми Січі в Хусті".³ Як відзначив один з дослідників, "волею Берліна було не утруднювати, але навпаки улегшувати окупацію Карпатської України мадярами".⁴ По-іншому даються на цю проблему Й.Сарвадій. Він говорить про попередню підготовку січовиків до боїв з метою "здобути зброю від чеської жандармерії".⁵ На його думку, січовики проводили вшкіл на старому цвинтарі, який знаходився близько від будови "Раковці". Біля першої години ночі, озброєні січовики облягли Головну Управу жандармерії, запропонувавши жандармам передати січовикам ключі від складів зброї. Згаданий автор констатує: "Жандарми, чех і два українці, старались переконувати старшину Січі, що вони цього вчинити не можуть, нехай звернуться до начальника жандармерії підполковника Заки... ключів вони від складів зброї не мають, зброею розпоряджається начальник військ СС".⁶

Суперечка між січовиками і жандармами завершилася стріляниною. Хто стріляв першим - невідомо. За Й.Сарвадієм: 1) "армія, як правило, без відповідного наказу не вживає зброї, а якщо так, то в самообороні"; 2) "якщо чеська армія мала б намір розв'язати Січ, чи збройний переворот, то вона мала можливість застосувати нову військову силу, а не бавитися, та з кількома панцерними возами йти нападати на будови, в яких мешкали січовики, січову ростилицю".⁸ Йому заперечує С.Сулятицький, який аналізуючи склад січового коша в Хусті, його озброєння, приходить до висновку: "На випадок якоїсь акції зі сторони чехів, ми могли числити лише на оборону, а не противно".⁹

Так чи інакше, чеські війська вступили в Хуст "в силі 200 багнетів, 3 танків та легких гармат (кількість яких невідома)".¹⁰ Проти чеських, модерно озброєних військ виступив хустський кіш, а точніше його 1-а і 2-а сотня, яка на цей час складала 318 чоло-

вік. Були ще три сотні. 3-а сотня, це була сотня хустських робітників та селян, а також до неї входили студенти. Всього біля 200 людей; 4-а була так звана уряднича, із 160-180 людьми; 5-а залізнична - 40 людей".¹¹ Однак ці сотні не слід брати до уваги через їх склад та заняття окремих людей. Використати їх можна було лише у заздалегідь запланованій і недовготривалій бойовій операції.

На середину березня 1939 р. Січ "встигла... закупити потай, приватно з різних джерел коло 200 револьверів, головно колібру 6,35 та три машинобійні пістолі з невеличкою кількістю набоїв. З його разом зі згаданими 10 рушницями складала усе озброєння Січі, з яким вона вступила у грядущі події".¹² Крім того було кілька ручних гранат та набоїв по 25 штук на рушницю та 50 на револьвер.¹³

Збройна боротьба тривала більше восьми годин. На вулицях Хуста з'явилися барикади, зав'язались регулярні вуличні бої. А.Волошин всіляко намагався уладнати конфлікт. Однак Прага не відповідала на численні телефони і телеграми української влади. "Троєма цілковита катастрофа, - писав В.Шандор, - А.Волошин кілька разів намагався розмовляти з ген. Прхалом і вимагав, як голова автономного уряду припинити бої".¹⁴ Нарешті вдалось встановити перемир'я, однак з обох сторін були людські жертви, багато поранених.

В літературі з цього приводу знаходимо певні суперечності. Авторі по-різному (можливо, користуючись різними джерелами) дають кількість загиблих під час боїв 13-14 березня 1939 р. (таблиця I). Хоча дані наводяться різні, однак відомо, що січовиків загинуло значно більше, ніж чеських вояків. Причини і наслідки цієї трагедії добре відомі.

Збройні сутички мали місце не тільки в Хусті. Вирвавшись з оточення кіш розбив жандармів у Велятині та Буштині. Чеських вояків було роззброєно біля Іршави, Білок, Копані та Тячева.¹⁵ Аналогічні події відбулися на Волищині. Ще в листопаді 1938 р. комендантом гарнізону Січі в Торуні став інженер, член ОУН Волянський. Склад гарнізону нараховував 20-25 чоловік. Він поділявся на три групи по 6-7 чоловік кожна.¹⁶ Вояки гарнізону були озброєні "відібраною від поляків різною зброєю".¹⁷ За два дні перед виступом відбулась нарада у Воловому, під час якої обговорювалося питання спільних дій жандармів та січовиків проти

Таблиця І

Автор і назва праці	СІЧОВИКИ	ЧЕХИ
Кандиба О. Вояки - будівничі// Карпатська Україна в боротьбі.- Відень, 1939. - С.49.	Близько 40	Близько 20
Кульчицька М. Коло ранених//Там само.-С.95.	До 50	Дані відсутні
Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України//Карпатський Сокз.-1984.-С.24.	120-150	7
Сулятицький С. З Кошем//Карпат- ська Україна в боротьбі.-С.86.	50-60	Дані відсутні
Штефан А. Карпатський березень// К.У. Вісник Карпатського Союзу в ЗСА.-Рік Ш.-Січень, березень 1972 р.-Нью-Йорк.-№ 1-2(6-7).-С.2.	108	Дані відсутні
Шанта Ю. Героїчний фінал україн- ського пласту на Закарпатті//Аль- манах "Томону України" на 1985 рік.-Торонто.-С.73.	72	Дані відсутні
Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: щоденник// Твори Василя Гренджі-Донського.- Т.УШ.-Вашінгтон, 1987.-С.234.	Близько 60	Дані відсутні

польських терористів. Керівництву Січі стало відомо розташування чеських військ, жандармських та фінансових станиць, відомості про їх кількість та озброєння. О 9-ій годині 14 березня кур'єр з Хусту привіз наказ про негайне роззброєння чехів та захоплення їх позицій у Волівському окрузі. "О год. 20.30бій закінчився, - писав Г.Яворенко, - ворог ганебно втік, маючи коло 100 людей вбитих та багато ранених. Наші не мали ніяких втрат".¹⁸ Це явне перебільшення. Важко повірити, що така невелика за обсягом територія мала таку значну кількість жандармів. До того ж, добре озброєні чехи мали повну можливість дати достойну відсіч січовим загонам. 15 березня 1939 р. о першій годині 30 хвилини січовики в

кількості близько 200 чоловік вирушили на польський кордон, щоб припинити рух польським військовим відділам, які перейшли його і рухалися в сторону Торуня. Січовики відкинули ворога за межі Карпатської України в глибину польської території на чотири кілометри, знищивши за собою мости. Була оголошена мобілізація в с.Новоселиця, Ляховці, В.Бистрий, Майдан. До полудня змобілізували близько 400 чоловік, які чекали наказу з Хуста вийти на угорсько-український фронт. Над Карпатською Україною нависла нова небезпека - загроза угорської окупації.

Примітки

1. Боржава Ю. Від Угорської Руси до Карпатської України. - Ціагелбдія.-С.49.
2. Кріс Л. 14 березня в Головній команді//Карпатська Україна в боротьбі.-Відень,1989.-С.58.
3. Боржава Ю. Названа праця. - С.48.
4. Манта Ю. Героїчний фінал українського пласту на Закарпатті// Альманах "Гомону України" на рік 1985. - Торонто.-С.73.
5. Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України//Карпатський Сюз, 1984. - С.10.
6. Там само.-С.23-24.
7. Там само.-С.24.
8. Там само.-С.19-20.
9. Сулятицький С. З Кошем//Карпатська Україна в боротьбі.-С.82.
10. Кріс Л. Названа праця.-С.62.
11. Сулятицький С. Названа праця.-С.81.
12. Кандиба О. Вояки-будівничі//Карпатська Україна в боротьбі.-С.41.
13. Сулятицький С. Названа праця.-С.82.
14. Еандор В. Карпатська Україна - зфедерована держава//Відбитка з Записок Наукового товариства ім.Шевченка.-Нью-Йорк,1978.- С.16-17.
15. Кандиба О. Названа праця.-С.51.
16. Яворенко Г. Гарнізон ОНОКС в Торуні//Карпатська Україна в боротьбі.-С.102.
17. Кандиба О. Названа праця.-С.38.
18. Яворенко Г. Названа праця.-С.108.